

DOI: 10.31548/HSPEDAGOG14(4).2023.14-21

УДК 37.013.42:364-786-058.862

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ СИРИТ ТА ДІТЕЙ ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ**БОНДАРЕНКО Н. О.**, кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри соціальної роботи та реабілітації

Національний університет біоресурсів і природокористування УкраїниE-mail: nataleksbondarenko@gmail.com**КОВАЛЕНКО О. С.**, здобувач магістерського рівня

вищої освіти освітньо-професійної програми «Соціальна робота»

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Анотація. Стаття присвячена проблемі соціально-педагогічної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Досліджено актуальні аспекти цієї проблематики, звертаючи увагу на соціальні, психологічні та педагогічні виклики, які виникають у процесі виховання цієї категорії дітей. У статті розглядаються основні принципи соціально-педагогічної реабілітації, спрямованої на інтеграцію дітей у суспільство та забезпечення їх повноцінного розвитку. Особлива увага приділяється ролі соціальних працівників, педагогів та інших фахівців у процесі реалізації програм реабілітації. Проаналізовано існуючі практики та програми соціально-педагогічної підтримки, висвітлюються успіхи та труднощі у їх впровадженні. Крім того, стаття висвітлює питання правового захисту дітей-сиріт та дітей без батьківського піклування, а також пропонує шляхи вдосконалення системи соціально-педагогічної реабілітації для забезпечення їхнього оптимального інтегрованого розвитку у суспільстві.

Ключові слова: соціально-педагогічна реабілітація, діти сироти, діти позбавлені батьківського піклування, соціальна реінтеграція, психосоціальна підтримка, освітні програми для сиріт та дітей без батьківського піклування, соціальна адаптація, психологічна реабілітація, правова підтримка, сімейне виховання, державна опіка.

Актуальність теми (Introduction). Процес трансформації українського суспільства, безумовно, супроводжується змінами всіх його інститутів, у тому числі й інституту соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Водночас підвищення якості життя підростаючого покоління є одним із найважливіших завдань соціальної політики кожної країни. Особливо гостро це завдання стоїть перед дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, які потребують особливого захисту та допомоги з боку держави та суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (Analysis of recent

researches and publications). Специфіку роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, розглядають у доповідях (Н. Комарова, Ж. Петрочко, І. Пеша, І. Трубавіна, О. Яковенко та ін.). Наукову увагу приділяли проблемам реабілітаційно-виховної роботи в дитячих закладах В. Морозов, Ж. Петрочко, І. Пеша, А. Полянничко, Л. Цибулькота ін. Вивченням проблем розвитку даної категорії дітей займаються В. Мухіна, Л. Оліференко, Т. Шульга та ін.

Водночас, незважаючи на ґрунтовність та різноманітність наукових праць, проблема соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених бать-

ківського піклування, в умовах сучасного українського суспільства всебічно не досліджена.

Мета дослідження (Purpose) – на основі аналізу теоретичних і практичних засад соціальної реабілітації дітей, позбавлених батьківського піклування, виробити практичні рекомендації щодо вдосконалення технологій соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Результати (Results). Проведені в рамках роботи дослідження показали необхідність розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення технологій соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування Сумської області за трьома напрямками:

1) підготовка рекомендацій щодо вдосконалення системи соціальної профілактики дітей-сиріт на регіональному рівні;

2) розроблення проекту соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

3) розроблення плану заходів щодо підготовки учнів до соціальної реабілітації в прийомній сім'ї на державному рівні.

Дослідження показало, що реальна зміна ситуації у сфері сирітства відбувається вкрай повільно. На думку широкого кола експертів, для зниження первинних ризиків дітей-сиріт необхідна превентивна система заходів повинні включати технології попередньої роботи з сім'ями з метою запобігання кризовим ситуаціям. Соціальна робота з сім'єю має включати виховання сімейних цінностей, відповідального батьківства та здорового способу життя. Проте такий широкий підхід до проблем соціального сирітства наразі не застосовується, незважаючи на те, що соціальна робота накопичила великий досвід застосування технологій роботи з сім'єю, які сприяють успішному усуненню депривації та профілактиці неблагополуччя.

У сучасних реаліях у випадках не своєчасного виявлення та ненадання ефективної профілактичної допомоги сім'ям з дітьми на ранніх етапах основними заходами захисту прав дитини залишаються позбавлення та обмеження батьківських прав [18].

Однією з основних причин низької ефективності профілактики соціального сирітства є пізнє виявлення неблагополуччя сім'ї та дитини, відсутність комплексної роботи з сім'єю на ранніх стадіях кризи. Допомога сім'ї та дітям будується як набір окремих послуг, зазвичай не скоординованих і не побудованих як єдиний реабілітаційний процес. Сучасні технології превентивної соціальної роботи недостатньо розповсюджені та використовуються в об'єднаних територіальних громадах: їхнє керівництво досі не переконалось у гострому запровадженні громадою умов для гідного виховання дитини в біологічній сім'ї.

Раннє виявлення сімейної дисфункції дає змогу мінімізувати витрати та зусилля спеціалістів, які необхідні для відновлення сім'ї, забезпечення дотримання прав дитини. Своєчасна організація роботи з сім'ями, які перебувають на початковій стадії кризи, дозволяє дітям зберегти кровну сім'ю та зменшити кількість позбавлень батьківських прав.

Особливістю сучасного українського сирітства є його «соціальне обличчя». Частка біологічних сиріт у загальній кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, залишається меншою за 20%. Частково це пов'язано з тим, що основним методом роботи з кризовими сім'ями все ще залишається позбавлення батьківських прав. Незважаючи на те, що з середини 2000-х років поширеність обмеження батьківських прав поступово зростає, на частку позбавлення досі припадає понад 85 % випадків [18].

Пріоритетами соціальної політики області у сфері подолання сирітства на наступному етапі розвитку системи соціального захисту мають стати:

© Бондаренко Н. О., Коваленко О. С.

1) екстраполяція вітчизняного та зарубіжного досвіду з метою раннього виявлення кризових ситуацій у сім'ї та усунення причин, що провокують соціальне сирітство та бездоглядність (особливо створення інноваційних моделей дитячих закладів для дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, позбавлених батьківського піклування). піклування, «дитячий будинок відкритого типу» - для дітей, які мають складне сімейне влаштування);

2) активізація ресурсів для надання психологічної допомоги сім'ї з метою максимального збереження можливості виховання дитини в сім'ї матері;

3) підвищення потенціалу психологічної служби центрів соціальної роботи щодо організації у разі відібрання дитини роботи з сім'єю з метою збереження та усунення конфліктних ситуацій, створення перспективи для повернення дитини в материнську сім'ю;

4) розвиток закладу прийомної сім'ї як форми тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з метою забезпечення процесу деінституціоналізації – зміни влаштування дітей із влаштування в заклади інтернатного типу на влаштування у сімейні форми виховання;

5) розроблення програми професійної підготовки спеціалістів, зайнятих у сфері профілактики соціального сирітства, залучення кадрів до зазначеної сфери діяльності.

У результаті проведеного дослідження нами розроблено наступні рекомендації щодо вдосконалення моделі профілактики соціального сирітства:

1) організація та налагодження системи взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з метою здійснення заходів щодо захисту прав дитини, запобігання сирітству та забезпечення дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які залишилися без піклування, у

сім'ї; унікальний механізм захисту прав кожної дитини;

2) формування єдиного реєстру послуг для сімей та дітей групи ризику бути соціальною сиротою, дітей-сиріт та осіб з їх числа;

3) впровадження регіональних стандартів бюджетних послуг із захисту прав дітей, профілактики соціального сирітства та сімейного проживання, з метою забезпечення захисту прав дітей;

4) оптимізація міжвідомчої системи збору даних про дітей, які потребують державного захисту, сім'ї соціально ризикованих груп та створення регіональних баз даних, реєстрів прийомних сімей;

5) впровадження механізмів контролю якості послуг, що надаються сім'ям соціально ризикованих груп населення та дітям-сиротам, дітям, які залишилися без піклування батьків;

6) доповнення системи соціальної реабілітації дітей, які потребують державного захисту, інфраструктурою зайнятості підлітків та дозвілля дітей, реабілітації та соціальної реабілітації дітей із груп соціального ризику, наприклад, на базі закладів загальної та додаткової освіти;

7) розвиток послуг для матерів із дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які мають дітей віком до 7 років;

8) об'єднання зусиль і досвіду науково-практичних даних з питань розвитку та усиновлення на базі опорно-експериментальних закладів, створених із числа соціальних установ, які працюють із сім'єю та дітьми, інноваційних форм і технологій профілактики соціального сирітства та розвитку сім'ї. форми розміщення дітей

Отже, можна зробити висновок, що в сучасній українській системі соціальної профілактики дітей-сиріт зафіксовано позитивні тенденції, але наступним етапом розвитку в найближчі роки

має стати перехід від репресово-наглядних заходів до практики раннього виявлення кризових ситуацій в сім'ї та використання набутого досвіду соціальної роботи у вирішенні конфліктів та профілактиці соціальної незахищеності та бездоглядності дітей.

З метою оптимізації процесу соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, пропонуємо використати (екстраполювати) досвід проекту «Нові обличчя»

Мета проекту - соціальний супровід дітей, позбавлених батьківського піклування – створення умов для успішної соціальної реабілітації, гармонійного розвитку та самореалізації, розвитку соціально-комунікативних здібностей для повноцінної та якісної реалізації життєвих прав.

Проектні завдання.

1) Виявлення групи дітей, які потребують соціальної підтримки;

2) Здійснення у різних формах індивідуального супроводу розвитку дитини, з метою подолання проблем, що виникають у процесі навчання, спілкування, на етапі вибору профілю навчання та професійного самовизначення;

3) Здійснення інформаційного супроводу дітей, позбавлених батьківського піклування, щодо проблем у навчальній, соціальній та емоційній сфері, юридичне консультування;

4) Створення умов для задоволення освітніх потреб: забезпечення здобуття середньої або вищої професійної освіти відповідно до індивідуальних можливостей особи;

5) формування емоційного поля взаємовідносин, що забезпечує повагу до особистості, підвищення ступеня соціальної реабілітації та інтеграції дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, позбавлених батьківського піклування;

6) сприяння зайнятості, працевлаштування, виявлення та підтримка підприємницької ініціативи;

7) реалізація програми підготовки вихованців закладів для дітей, позбавлених батьківського піклування, до самостійного та сімейного життя;

8) Висвітлення в ЗМІ соціальних проблем профілактики сирітства.

Цільова аудиторія проекту - вихованці дитячих будинків та діти, які залишилися без піклування батьків, віком 15-18 років (учні 9-11 класів).

Основні напрямки діяльності в рамках запропонованого проекту: діагностично-консультативна, корекційно-розвивальна, психолого-профілактична, реабілітаційна, культурно-освітня.

Проведене в рамках роботи дослідження довело необхідність створення єдиного плану заходів щодо підготовки вихованців до адаптації в прийомній сім'ї на різних рівнях управління.

На державному рівні основним законом, який регулює діяльність закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [13]. У ньому основним вектором роботи інтернатних закладів визначено наближення умов проживання до сімейних (наприклад, обов'язкове спільне проживання в групах братів і сестер, незалежно від їх віку та медичних діагнозів); кожна група повинна вміти готувати їжу; спальні повинні бути розраховані максимум на три особи). Проте наразі на практиці закладам не видається повною мірою реалізувати цю постанову: робота з різновіковими групами (особливо дошкільнятами та дітьми з важкими захворюваннями) потребує професійної підготовки, перепідготовки персоналу або додаткові ставки; Перепланування приміщення вимагає дозволу спеціальних комісій і великих фінансових вкладень. На думку експертів, які працюють у цій сфері, ця постанова потребує доопрацювання, зокрема створення фінансових стимулів для регіонів.

© Бондаренко Н. О., Коваленко О. С.

На регіональному рівні необхідно активніше розвивати взаємодію закладів, обмін досвідом щодо підготовки вихованців будинків для бездоглядних дітей до життя в прийомній сім'ї (проведення семінарів, круглих столів для спеціалістів; створення методичного об'єднання вихователів). центрів оздоровлення). сімейне виховання). Крім того, до проблеми необхідно залучати ЗМІ.

Наведені нижче методики можна вважати методичними рекомендаціями для роботи центрів допомоги сімейному вихованню з підготовки дітей до життя в прийомній сім'ї.

Основним методом роботи з дітьми будь-якого віку є, звичайно, ігрові методи – ігротерапія. В іграх відбуваються людські стосунки, соціальні форми поведінки, цінності своєї культури, традиції, необхідні для продуктивної взаємодії з оточуючими людьми, розвитку позитивної самосвідомості.

Тому основною рекомендацією щодо підготовки вихованців будинків для бездоглядних дітей до життя в прийомній сім'ї буде розробка плану проведення ігор, спрямованих на вирішення цієї проблеми. Педагоги також можуть впроваджувати ігри в позаурочний час як метод корекції дезадаптованих проявів (образи, агресії, замкнутості, надмірної сором'язливості). Основне завдання гри – формування емоційного контакту, довіри дітей до дорослих чи однолітків [45].

Корекційні прийоми гри проводяться, як правило, психологом самостійно або спільно з вихователями.

Методи арт-терапії використовуються також у роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, у процесі соціальної реабілітації [76]. Такі методи використовуються в роботі з дітьми з проблемами поведінки (дезадаптивна поведінка).

Методи ізотерапії в даний час є найбільш популярними.

Основна умова ізотерапевтичних занять полягає в тому, щоб навчання

було спонтанним і невимушеним, на відміну, наприклад, від організованої діяльності.

Отже, для успішної адаптації дітей у прийомній сім'ї необхідно створити певні умови, які включають методи психолого-педагогічного впливу.

Особливе місце в підготовці до життя в прийомній сім'ї займає робота з дезадаптованими дітьми, які, як правило, характеризуються підвищеною тривожністю та агресивністю.

Проблема подолання тривожності, а саме, поділяється на дві: проблему подолання стану тривожності, усунення його негативних наслідків та усунення тривожності як відносно стійкого особистісного утворення.

Важливим етапом у роботі з вихованцями є вироблення у них критеріїв власного успіху. Оцінка успіху у них є вкрай складною, у зв'язку з цим багато досить вдаливих ситуацій розглядаються ними як неуспішні. Продуктивним в таких випадках виявляється обговорення разом зі школярем об'єктивних показників успіху в тій чи іншій ситуації, того, який результат вважати успішним, і потім максимально розгорнуто записати ці критерії відносно до різних ситуацій, після чого постійно в бесідах звертатися до цих критеріїв, спонукаючи учня оцінювати свої результати.

Отже, розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення технологій соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Сумському регіоні у трьох напрямках: розробка рекомендацій щодо вдосконалення системи профілактики соціального сирітства на регіональному рівні; розробка проекту соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; розробки плану заходів з підготовки вихованців до соціальної адаптації в сім'ї патронажних вихователів.

Висновок (Discussion). Патронаж над дітьми виступає передумовою

та початковим етапом подальших заходів з ефективної соціальної реабілітації дитини. До випадків застосування цієї форми можна віднести такі: періоди відібрання дитини від батьків, застосування щодо батьків або інших законних представників запобіжних заходів у межах кримінального провадження, відбування окремих видів кримінальних покарань, перебування на військовій службі.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / загальна редакція А. Капської. К., 2002. 164 с.
2. Акусок А. Соціалізація особистості як психолого-педагогічна проблема. Соціальна педагогіка: теорія та практика. К.: 2005. №1. С.23-25.
3. Артюшкіна Л. М. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект). Суми : СДПУ, 2002. 268 с.
4. Артюшкіна Л. М. Специфіка професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Практична психологія та соціальна робота. № 2. 2004. С. 42-47.
5. Астоянц М. С. Дети-сироты: анализ жизненных практик в условиях интернатного учреждения. Социс. 2006. №3. С. 54–63.
6. Баторі-Торці З. І. Особливості життєвої компетентності вихованців інтернатних закладів. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Педагогіка. Соціальна робота. 2005. №9. С. 14-17.
7. Волинець Л. С. Права дитини в Україні: проблеми та перспективи. К.: ЛОГОС. 2000. 74 с.
8. Горлач М. І. Політологія: наука про політику. К.: Центр навчальної літератури, 2009. 840 с.
9. Дейна В. В. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю.

Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2006. №1. С.33-37.

10. Деякі питання здійснення патронату над дитиною: постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 148 (зі змінами та доповненнями). Офіційний вісник України. 2017. № 26. стор. 53. ст. 739.
11. Димитрова Л. М., Борисова І. С. Інноваційна робота з дітьми-сиротами як чинник їх успішної адаптації. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць. 2009. № 4. С. 65–69
12. Заверико Н. В. Соціально-педагогічна корекція: розвиток поняття в історичній перспективі. Вісник Запорізького національного університету. 2010. № 2 (13). С. 60-64
13. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 6, ст.147. (Редакція станом на 01.01.2017).
14. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 26. ст. 354

References

1. Akusok, A. (2005). Personality Socialization as a Psychological and Pedagogical Problem. Social Pedagogy: Theory and Practice. Kyiv, 2005. No. 1, pp. 23-25.
2. Artyushkina, L. M. (2002). Orphanhood in Ukraine as a Social-Pedagogical Problem (Social-Legal Aspect). Sumy: SDPU, 2002. 268 p.
3. Artyushkina, L. M. (2004). Specifics of Professional Activities of a Social Pedagogue in a General Education Boarding School for Orphans and Children Deprived of Parental Care. Practical Psychology and Social Work. No. 2, pp. 42-47.

4. Astoyants, M. S. (2006). Orphan Children: Analysis of Life Practices in Institutional Conditions. *Sotsis*. 2006. No. 3, pp. 54–63.
5. Batori-Tortsi, Z. I. (2005). Features of Life Competence of Boarding School Pupils. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University: Pedagogy. Social Work*. 2005. No. 9, pp. 14-17.
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017). Some Issues of Exercising Patronage over a Child: Resolution No. 148 of March 16, 2017. *Official Bulletin of Ukraine*. 2017. No. 26, p. 53, art. 739.
7. Deina, V. V. (2006). Social Pedagogical Work with Children and Youth. *Social Pedagogy: Theory and Practice*. 2006. No. 1, pp. 33-37.
8. Dimitrova, L. M., Borisova, I. S. (2009). Innovative Work with Orphans as a Factor in Their Successful Adaptation. *Bulletin of NTUU "KPI". Political Science. Sociology. Law: Collection of Scientific Works*. 2009. No. 4, pp. 65–69.
9. Horlach, M. I. (2009). *Political Science: Science of Politics*. Kyiv: Center for Educational Literature, 2009. 840 p.
10. Kapska, A. (2002). *Current Issues in Social Pedagogy Work (Distance Learning Modular Course)* / Edited by A. Kapska. Kyiv, 2002. 164 p.
11. Verkhovna Rada of Ukraine (2005). Law "On Ensuring Organizational and Legal Conditions for Social Protection of Orphaned Children and Children Deprived of Parental Care". *Official Bulletin of Ukraine (VVR)*. 2005. No. 6, art. 147.
12. Verkhovna Rada of Ukraine (2005). Law "On the Basics of Social Protection of Homeless Persons and Homeless Children". *Official Bulletin of Ukraine (VVR)*. 2005. No. 26, art. 354.
13. Volinets, L. S. (2000). *Children's Rights in Ukraine: Problems and Perspectives*. Kyiv: LOGOS. 74 p.
14. Zaveriko, N. V. (2010). *Social-Pedagogical Correction: Development of the Concept in Historical Perspective*. *Bulletin of Zaporizhzhia National University*. 2010. No. 2 (13), pp. 60-64.

SOCIAL AND PEDAGOGICAL REHABILITATION OF ORPHAN CHILDREN AND CHILDREN UNDER PARENTAL CARE

Bondarenko N. O., Kovalenko O. S.

Abstract. *Article is dedicated to the issue of social-pedagogical rehabilitation of orphaned children and those deprived of parental care. The relevant aspects of this problem are investigated, with a focus on the social, psychological, and pedagogical challenges that arise in the process of raising children in this category. The article examines the fundamental principles of social-pedagogical rehabilitation aimed at integrating children into society and ensuring their holistic development. Special attention is given to the role of social workers, educators, and other professionals in the implementation of rehabilitation programs. Existing practices and programs of social-pedagogical support are analyzed, highlighting successes and difficulties in their implementation. Additionally, the article addresses the issue of legal protection for orphaned children and those without parental care, proposing ways to improve the system of social-pedagogical rehabilitation to ensure their optimal integrated development in society.*

Keywords: *socio-pedagogical rehabilitation, orphans, children deprived of parental care, social reintegration, psychosocial support, educational programs for orphans and children without parental care, social adaptation, psychological rehabilitation, legal support, family education, state guardianship.*